

Raons per descartar el terme 'diàcrisi' en tipografia del text (i una alternativa)

PERE FARRANDO CANALS

Corrector i professor de l'Escola Eina
perefarrando2@gmail.com

Llicenciat en Filologia Catalana

per la Universitat de Barcelona i corrector de professió. Ensenya composició del text en el màster de Tipografia Avançada de l'Escola Eina i està interessat en diversos temes entorn del text imprès, com són la tipografia de la pàgina i del text, la correcció i les convencions gràfiques. Ha publicat el llibre *Sobre la cursiva* (2008) i té en marxa el curs *InDesign per a no dissenyadors*. Manté el web www.preedicio.com.

Resum

Aquest article vol proposar als especialistes en tipografia i editatge de textos que descartin diàcrisi i diacrític per falta d'idoneïtat, a partir del seu significat etimològic i d'un repàs de la bibliografia en què són definits. Entre altres expressions possibles de la llengua general, ens fixem en una alternativa: el mot de la llengua general marcatge.

PARAULES CLAU: edició de textos; correcció; ortotipografia; tipografia; diàcrisi; lletra cursiva; lletra negreta; cometes dobles; marcatge

Abstract

Reasons for discarding the term 'diàcrisi' in typography (and an alternative)

This paper seeks to advise typography and copy editing experts about the need to reject diàcrisi and diacrític as terms because of their lack of suitability, having considered their etymological meaning and reviewed the literature in which they are defined. Amongst several other possible common expressions, we focus on one option: the word marcatge, as used in general language.

KEYWORDS: text editing; proofreading; orthotypography; typography; diacrisis; italics; bold; double quotes; marking

TERMINÀLIA 2 (2010): 17-22 · DOI: 10.2436/20.2503.01.17
ISSN: 2013-6692 (impresa); 2013-6706 (electrònica)
<http://terminalia.iec.cat>

Com n'hem de dir de 'l'aportació que la cursiva, la negreta i les cometes fan al text imprès o compost amb caràcters tipogràfics'? En algunes obres en espanyol i en català se'n diu *funció diacrítica*. En algunes pàgines del bibliòleg Martínez de Sousa, hi hem llegit també el terme *diacrísis tipogràfica* aplicat al concepte abstracte de composició en forma tipogràfica d'un text per imprimir. I es detecta que ja ha passat a alguna altra obra. Però l'observació dels mots *diàcrisi* i *diacrític*, que no poden significar altra cosa que 'distinció' i 'distintiu', ens mena a aconsellar que no s'usin en el camp de la tipografia. Els autors que s'endin-sin en aquesta matèria disposen d'expressions diverses que ja es llegeixen en certes obres de referència, i d'una manera especial poden recórrer a *marcatge* i tot el camp derivatiu del substantiu *marca*, mots que funcionen a la perfecció a l'hora d'explicar l'essència i els matisos d'aquesta composició tipogràfica.

1 Plantejament

La reflexió que ens proposem gira sempre entorn del text imprès entès des de dos punts de vista, un d'abstracte i un altre de concret. D'una banda, hi ha el text imprès com a genèric de totes les seves concrecions —llibres, revistes, informes, treballs d'universitat, etc.—, és a dir, com a plasmació formal en general, diferent de la manuscrita; d'una altra, hi ha el text com a matèria que s'edita mitjançant determinats recursos de la tipografia.

En les pàgines següents, prenem el terme *editatge* de Josep M. Pujol,¹ que el defineix d'una manera més especialitzada i el fa correspondre amb l'anglès *editing*. Tal com el fem servir aquí, l'*editatge* és més actiu que el mer repàs d'un text i comporta una intervenció lingüística menor que la de l'edició i la correcció de textos. El terme, així mateix, ens permet crear l'especialització *editatge tipogràfic*, que consisteix en l'aplicació dels recursos propis dels caràcters d'impremta: estils de lletra, subíndexs i superíndexs, aplicació de cometes simples o dobles, aplicació dels claudàtors, dels símbols matemàtics o d'altra mena, aplicació dels caràcters propis d'altres llengües, etc.

Prèviament a comentar la problemàtica entorn del terme *diàcrisi*, hem de deixar dit per què ens cenyim a les lletres cursiva i negreta i a les cometes dobles. Doncs bé, no solament acotem el nostre camp de reflexió a aquests tres recursos, sinó que, a més, n'hem triat uns usos, perquè la seva presència en els textos respon a una determinada voluntat expressiva de l'autor. Per entendre'ns, deixem fora del concepte de *marcatge* la cursiva que delimita el títol d'una revista o el nom científic d'una planta, perquè en el moment d'aplicar-la hi ha un grau d'iniciativa molt baix: es fa així per una tradició assumida i gens ambigua. En canvi, els usos que sí que hi incloem impli-

quen una opció de redacció molt més conscient. Els primers usos són denotatius i els segons, els que tractem aquí, connotatius.

En detall, quins recursos de l'editatge tipogràfic associem amb el *marcatge*? Pel que fa a la cursiva, ens referim, en primer lloc, a l'ús amb què s'expressa que un fragment de text «està escrit en una altra llengua» o, amb altres paraules, «no està traduït», com es veu en el cas següent:

[1] Els actors i unes cançons perfectes encomanen la joie de vivre que, desgraciadament, no sap transmetre l'avorridota i funcional realització del director.

Hi ha un segon ús rellevant de la cursiva: el *marcatge* del mer èmfasi (vegeu més avall la diferència entre l'èmfasi de la cursiva i el de la negreta):

[2] Us escric en una esgarrapada perquè no vull deixar de desitjar-vos, de tot cor, un bon viatge [de tornada a Catalunya], i una entrada amb el peu dret. Que us obriu pas de pressa. Jo espero no trigar gaire a seguir-vos; però, us ho prego i recomano amb el màxim interès: no ho digueu a ningú.²

Pel que fa a les cometes, els usos a què ens referim són dos: el primer és el que emmarca el fragment d'un to diferent, que sol ser un to argòtic enmig del to més formal; el segon emmarca l'expressió que s'utilitza amb ironia. Vegeu-ne els dos exemples:

[3] El Raval deu ser un dels barris de Barcelona on, al cap del dia, conflueixen més nacionalitats, cultures i llengües diferents. Deu ser, també, un dels més eclèctics quant als usos: hi ha els comerços de tota la vida, galeries d'art, botigues de disseny, bars de moda, restaurants de menjar ràpid i «paquis»...

[4] Però Steven Soderbergh, director capaç de saltar de l'indie més rabiós (*Sexe, mentides i cintes de vídeo*) al mainstream més cool (la trilogia *Ocean's*) sense oblidar-se del cinema pseudoexperimental (*Schizopolis*), s'ha proposat realitzar el biopic «definitiu» del guerriller [Che Guevara].

La negreta no és gaire habitual, però sí molt connotadora. Ens referim no pas a la que s'utilitza per a visualitzar la jerarquia dels títols de capítol i d'apartat, sinó a la que s'aplica a l'interior dels paràgrafs expositius. Com diuen Josep M. Pujol i Joan Solà, «la seva funció és la de permetre la localització immediata d'una paraula dintre d'una massa de text sense haver-lo de llegir» (Pujol i Solà, 2000, p. 201). Així com l'èmfasi compost en cursiva és més aviat estilístic, el de la negreta serveix per a demarcar idees clau. Vegeu-ho en l'exemple següent:

[5] Tavascan Pleta del Prat permet practicar l'**esquí alpí i de fons** en un dels indrets més bonics dels Pirineus.

2 La diàcrisi en la lexicografia

Actualment tenim en català un substantiu, *diàcrisi*, i un adjectiu, *diacrític*, que funcionen en els camps de la medicina i l'ortografia. El substantiu és propi de l'entorn mèdic: 'crisi característica d'una malaltia'. L'adjectiu tant pot ser mèdic (*síntoma diacrític*) com ortogràfic (*signe diacrític*). Tots dos mots provenen directament dels seus ètims grecs, *diákrisis* 'distinció' i *diakritikós* 'distintiu', com es llegeix en el *Gran diccionari de la llengua catalana* i en el *Diccionari enciclopèdic de medicina*, i tots dos figuren en el *Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans*.

En espanyol la situació és similar, per bé que no igual. El diccionari de la Real Academia Española i el *Dicciomed* no entren el substantiu, però sí l'adjectiu, amb els mateixos significats que té en català. La base de dades del IATE dona informació completa dels corresponents termes anglesos, *diacrisis* i *diacritics* o *diacritical marks*, i la seva correspondència en uns quants idiomes més.

Aquest és el context actual del mot *diàcrisi* 'distinció' en la lexicografia. No hi percebem cap escletxa. En canvi, si ens traslladem al món de la tipografia i l'edició de textos, se'ns obre l'interrogant de la seva idoneïtat. En quins termes la tipografia podria ser qualificada de distintiva o quina mena de distinció es creu que fa? Aclarim-ho abans que algun vocabulari o els nostres principals diccionaris entrin en els articles de *diàcrisi* i *diacrític* una accepció especialitzada per al tema tipogràfic.

3 La diàcrisi en la bibliografia d'edició de textos

La vida bibliogràfica del terme *diàcrisi* aplicat a la tipografia es redueix a poques referències. El seu divulgador principal és José Martínez de Sousa, el creador de la majoria dels materials sobre ortotipografia i edició en espanyol. De Sousa va exposar la seva concepció de la *diàcrisi* en un apartat específic de *Manual de estilo de la lengua española* (2000, p. 180-184), en què donava dues referències anteriors.

El bibliòleg gallec comença establint la necessitat del grau zero, de la condició de normal d'una determinada presentació, i adopta una divisió establerta per un dels dos autors que ell mateix cita: la diferenciació de la *diàcrisi endògena*, la que altera el dibuix de la lletra (*cursiva*, *versaletes*, *negreta*, *lletra estreta*, *superíndex*, *subíndex*, *canvi de cos*, *canvi de família* i d'altres), i l'*exògena* (*subratllat*, *requadrat*, *addició de símbols* i *addició de pics*). Per acabar, molt assenyadament, adverteix que la presentació del text en grau zero ha de ser la predominant: «No se puede estar encendiendo y apagando constantemente las luces, como si el lector fuera incapaz de entender un texto sin avisos» (p. 184).

Passats uns quants anys, el mateix De Sousa va reprendre el tema a *Ortografía i ortotipografía del español*

actual (2008), en què es referia a la *diàcrisi* en el moment d'establir les diferències entre ortografia tècnica, ortografia científica i ortografia tipogràfica o ortotipografia. Llegeu-ho:

Por su lado, la ortografía tipográfica u ortotipografía está más relacionada con la diacrisis tipográfica, es decir, las familias y estilos de letras; la aplicación de la letra redonda, cursiva, negrita, versalita, ancha y estrecha, superíndice y subíndice, etcétera; las llamadas de notas y citas bibliográficas; la confección y disposición de cuadros, citas textuales, poesías, obras teatrales, fórmulas, títulos y subtítulos y demás aspectos bibliológicos y tipográficos que van más allá de la simple escritura del texto general. (p. 393)

En resum, segons l'entendre de Martínez de Sousa, la *diàcrisi tipogràfica* no podria ser més general. Tot això que el bibliòleg posa sota el seu paraigua forma part tant de la composició de la pàgina com de la composició del text, que són dues activitats que resulten ben diferents, per la qual cosa en la bibliografia del disseny gràfic s'hi dediquen apartats específics. La composició de la pàgina, altrament anomenada *macrotipografia*, consisteix a col·locar dins la pàgina tot el material que s'ha d'imprimir —text i il·lustracions de qualsevol mena—, i la composició del text, al seu torn anomenada *microtipografia*, consisteix en l'ajustament del material textual a l'interior de la caixa de text. Qüestions com la composició de títols i subtítols i el nombre de columnes, per exemple, afecten l'aspecte de la pàgina i per extensió de l'obra. A l'interior de la caixa de text entren en joc uns altres paràmetres: compondre les sigles amb majúscules o versaletes, establir adequadament l'espaiat entre paraules i entre caràcters, ajustar els paràmetres de partició de síl·labes a l'amplada de la caixa, etc.

No seria estrany que la concepció de *diàcrisi* de Martínez de Sousa saltés a altres obres —o que ja hagi saltat, sense el nostre coneixement— per una mera qüestió de reproducció dels models que hi ha més a la vora, sobretot en un camp poc desenvolupat bibliogràficament com la tipografia del text, en què són habituals els codis o manuals i en canvi escassegen les obres reflexives. En català, diríem que el terme solament ha entrat significativament en la bibliografia un cop, en el *Manual d'estil* (Mestres et al., 2007): «En general, podem dir que la cursiva té una funció diacrítica» (p. 102).³

Però hi ha un cas en espanyol un xic delicat, perquè es tracta ni més ni menys que de la versió en aquesta llengua de *Das Detail in der Typografie*, de Jost Hochuli (2008), el llibre en què s'establien els termes *microtipografia* i *macrotipografia* a què hem fet referència anteriorment i que posava les bases de la primera. La versió que esmentem és una actualització del llibre que Hochuli va publicar el 1987 i que en espanyol tenia una traducció considerada deficient —ho diu Josep M. Pujol en l'*Ortotipografia* (1995, p. 401)—. L'apartat que Hochuli dedica als recursos de marcatge tipogrà-

fic es tradueix en anglès per «Emphasis» i en espanyol per «Diacrisis», partint de l'expressió original en alemany *Auszeichnungen* 'distincions', que prové del verb *auszeichnen* 'destacar, marcar, distingir'.⁴ L'arrencada d'aquest apartat en les dues versions de què disposem va així:

The classic means of giving emphasis to a word or phrase in continuous text is to set it in italic. (p. 44)

El procedimiento diacrítico clásico para el texto corrido es la variante cursiva de la letra de texto. (p. 45)

Vist aquest testimoni, donem per fet que el terme que ens ocupa ha estat adoptat per estudiosos de la tipografia i que es podria estendre més. És qüestió de temps que el llegim més vegades en català, tret que aconseguim aturar-ho canviant els termes en què són entesos els conceptes de tipografia i de distinció.

Quan es parla de tipografia, el «territori» en què un es mou és el text imprès, que té una natura bidimensional: està format per un contingut lingüístic que queda plasmat en una forma tipogràfica. En paraules de Josep M. Pujol, «el texto del libro tiene una doble articulación: verbal y escrita» (Pujol, 2009, 156). Atès que *textum* vol dir 'donar una forma', no hi ha dubte que en un text compost tipogràficament es fan un munt de distincions, però aquestes distincions són les aplicacions en el text de les convencions gràfiques, no els recursos en si mateixos, com ara les cometes o la lletra cursiva. Aquests recursos no són diacrítics, perquè no creen per si mateixos fragments de text nous, sinó que actuen en forma de teixit —ves per on, el vocable llatí *textum* significa això, 'teixit' (Pujol, 2005)— per aportar al text uns matisos comunicatius que ens han sigut transmesos per la tradició de l'edició i de la lectura.

Així, doncs, tenim que la cursiva, les versaletes, les cometes simples i dobles i tots els altres recursos tipogràfics són matisos de vegades connotatius, de vegades denotatius, però no diacrítics. Aleshores, ¿es pot parlar d'una *diàcrisi tipogràfica*, és a dir, d'una qualitat diacrítica de la composició tipogràfica del text imprès en abstracte? La reflexió és la mateixa que per a l'ús de les convencions gràfiques: compondre un text és donar una aparença formal a un contingut, no és fer diàcrisi. De plasmar en forma tipogràfica un material lingüístic, n'hem de dir «elaborar un text imprès», no en diguem «fer diàcrisi».

Ho hem exposat de la millor manera que hem sabut. Havent aclarit què tenim entre mans, ja podem fer el pròxim pas: remenar entre el vocabulari patrimonial per treure'n mots vàlids. Això que en l'apartat següent anomenarem *marcatge* rep el nom de *distinctive treatment of words* en el manual d'estil de la Universitat de Chicago (2003, 277). Així mateix, les *New Hart's Rules*, també una prestigiosa obra de consulta, dediquen un capítol a «Italic, roman, and other type treatments» (2005, 120).

Josep M. Pujol segueix el model anglosaxó i parla de «recursos tipogràfics distintivos» en un capítol molt sistemàtic sobre el disseny del llibre (2009, 147).

No cal dir que la proposta de *marcatge tipogràfic* pretén ser oberta i fins i tot una invitació: que els autors utilitzin el vocabulari patrimonial de la llengua en aquests temes, ja que, pel que hem vist fins ara, faríem bé de mantenir el terme *diàcrisi* en els camps en què ja funciona actualment.

4 Definició de text marcat i no marcat

A moltes persones que hagin estudiat lingüística teòrica, la parella *marcat/no marcat* els deu sonar d'una teoria que es va elaborar fa unes quantes dècades en fonologia. Qui estigui interessat a comprovar-ho pot llegir unes tres o quatre pàgines de la *Introducción en la lingüística teórica* de John Lyons (1977, p. 119-121 i 130). Ens hem permès de manllevar els termes. En definitiva, en què consisteix que un text sigui marcat i un altre no marcat?

Per poc que se l'examini, la codificació tipogràfica no resulta senzilla, ni tan sols quan es tracta d'una pàgina d'una novel·la de butxaca que tingui solament una columna de text i un número de pàgina. El repte d'aquesta «complexa simplicitat» va captivar els protagonistes del reformisme tipogràfic britànic, personatges com Stanley Morison, Beatrice Warde i Oliver Simon, que Josep M. Pujol ha estudiat, captivat, ell també, pel mateix repte (vegeu Morison, 1936 [1999] i Warde 1932 [2004]). Tot això ve a tomb per dir que en matèria de composició de textos és natural que es concebi una determinada presentació com a neutra o normal, com una mena de grau zero tipogràfic.

Ja tenim, doncs, el concepte de text no marcat: la presentació tipogràfica no connotada. En els termes del nostre plantejament, consisteix en la lletra rodona i l'absència de cometes. I sobre aquesta base, el text marcat és el que està complementat, enriquit, amb algun dels recursos tipogràfics que detallem a continuació.

Signifiquen alguna cosa, els recursos de les convencions gràfiques? Sí, però en aquest àmbit els significats no són del tipus semàntic clàssic. Tant el text marcat com el no marcat tenen, efectivament, el significat que els és propi pel fet de tractar-se d'un material lingüístic, però el contingut afegit per raó de l'ús d'un recurs tipogràfic no pot ser pensat com una accepció de diccionari. Es tracta d'un contingut que solament s'interpreta i es verbalitza a partir de la tradició tipogràfica en una determinada llengua i de la coherència interna de l'obra.

Per tant, dels diferents usos de la cursiva, la negreta i les cometes dobles, no en direm accepcions, sinó senzillament especialitzacions. Vegeu a continuació una plasmació gràfica elemental del que volem dir:

Cursiva	Especialització 1: canvi de llengua	Exemple [1]
	Especialització 2: èmfasi	Exemple [2]
Cometes dobles	Especialització 1: canvi de registre	Exemple [3]
	Especialització 2: ironia	Exemple [4]
Negreta	Especialització 1: èmfasi	Exemple [5]

TAULA 1. Especialitzacions de la lletra cursiva, la lletra negreta i les cometes dobles

A partir d'aquí ens queda una cosa per comprovar: que la proposta de *marcatge* pot funcionar dins els textos dels especialistes en tipografia del text.

5 Desplegament de l'ús de 'marcatge'

En la redacció de textos que tractin de tipografia del text —tant li fa si són molt especialitzats com si són divulgatius— els especialistes disposen de tot el camp derivatiu que es basa en el substantiu *marca*, és a dir, *marca*, *marcar*, *marcatge* i *marcador*, i els derivats no tan directes *emmarcar* i *demarcar*. Això ja és així ara mateix. Només ens cal llegir un fragment d'una obra divulgativa del TERMCAT, *Manlleus i calcs lingüístics en terminologia* (2005), que en un cert punt diu: «La utilització de la cursiva per al *marcatge* dels manlleus depèn, doncs, de diversos factors que cal considerar en cada context» (p. 50).

Es pot escriure, per exemple, que l'autor *marca* en el propi text uns determinats fragments amb els recursos tipogràfics que té a l'abast; posteriorment, el revisor de l'obra, si n'hi ha, supervisa el *marcatge* que li arriba de l'autor i comprova que s'hagi aplicat de manera coherent. I es pot continuar: les *marques* tipogràfiques aplicades de manera moderada i coherent donen confort en la lectura seguida; no pas un confort físic, sinó el confort intel·lectual de notar que el text és expressiu en la mesura justa i s'interpreta sense entrebancs. D'altra banda, el *marcatge* que fan els usos de la cursiva i les cometes dobles, en particular, no té una motivació ortogràfica, és a dir, la *marca* no fa que una expressió sigui més correcta o acceptable que abans de ser *demarcada*.

Tornem a la redacció en clau metalingüística, ja per acabar, per deixar constància d'un element gramatical que acompanya *marca* i la seva família en la redacció. De la mateixa manera que el règim prepositiu dels verbs *compondre*, *deixar* i *posar* és en quan els complements són la rodona, la cursiva o la negreta —*compondre* un fragment en cursiva, *deixar-lo* en rodona, *posar-lo* en negreta—, el règim de *marcar* és *amb*. Ho corrobora un dels exemples d'aquest verb en el diccionari de Ginebra i Montserrat (1999). Si el complement són les cometes, aleshores el fragment *es posa* o *es deixa entre cometes*, però no direm que *es marca entre cometes*, sinó, igual com abans, *amb cometes*.

6 Conclusions

En aquest article hem intentat demostrar que parlar de *diàcrisi* en tipografia del text crea confusió en comptes d'aportar un significat pertinent. Si d'això no se'n diu *diàcrisi*, com se'n diu? Al llarg de l'exposició hem hagut de parlar de la natura bidimensional del text imprès: un con-

tingut lingüístic amb una plasmació tipogràfica. En resum, el nostre plantejament ha anat com segueix:

a) El camp en què ens movem (apartat 1) és l'editatge tipogràfic de textos, que consisteix en l'adequació als requeriments de la presentació gràfica dels textos per imprimir. La *diàcrisi*, en aquest camp, tant es pot referir a la composició tipogràfica en general com a l'ús de determinats recursos tipogràfics. A continuació hem definit els recursos tipogràfics a què ens referim, que són les lletres cursiva i negreta i les cometes dobles, i hem pres en consideració uns determinats usos d'aquests recursos, de la manera següent: quant a la cursiva, l'ús *marcador* del canvi de llengua i el de *mer èmfasi*; quant a la negreta, l'ús *marcador* de *mer èmfasi*; quant a les cometes dobles, l'ús *marcador* del canvi de registre i el de la ironia.

b) A continuació (apartat 2), hem descrit la presència en la lexicografia del substantiu *diàcrisi* i l'adjectiu *diacrític*.

c) El pas següent (apartat 3) ha consistit a explicar la noció de *diàcrisi* en les obres de José Martínez de Sousa —en la bibliografia catalana només és testimonial—. Després hem vist com s'utilitzava el terme en una obra de referència, la traducció a l'espanyol del llibre *Das Detail in der Typografie* de Jost Hochuli. Per tancar la part més reflexiva, hem exposat que ni la composició tipogràfica de textos és sinònima de *diàcrisi*, d'una banda, ni els recursos tipogràfics podien ser qualificats de *diacrítics*, d'una altra. Abans de començar a parlar de l'alternativa *marcatge*, constatem que en el món anglosaxó es parla més aviat de *tractament distintiu* del text.

d) En el pas següent (apartat 4), hem descrit els conceptes de text no marcat —text compost en una mena de grau zero tipogràfic— i marcat —el text complementat amb algun recurs connotatiu—. Atès que el contingut que aporten els recursos tipogràfics no es pot entendre en termes semàntics clàssics, no en diem *significats*, sinó *especialitzacions*. I posem en relació les especialitzacions escollides amb els exemples donats a l'inici.

e) Per acabar (apartat 5), ens hem proposat demostrar la utilitat de la paraula *marca* i la seva família derivativa: *marcar*, *marcatge*, *marcador*, *demarcar* i *emmarcar*. I hem comentat el règim prepositiu de *marcar* quan els complements són els recursos tipogràfics, que es fa amb la preposició *amb*, per arrodonir la descripció de l'alternativa que hem estat defensant tot al llarg de l'article.

Bibliografia

- CORTÉS GABAUDÁN, FRANCISCO (2005). *Diccionario médico-biológico, histórico y etimológico* (DICCIONMED). Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca <<http://diccionmed.es>>. [Consulta: 14 novembre 2010].
- FARRANDO, Pere (2008). *Sobre la cursiva*. Lleida: Pagès.
- GINEBRA, Jordi; MONTSERRAT, Anna (1999). *Diccionari d'ús dels verbs catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- HOCHULI, Jost (2008). *Detail in Typography*. Londres: Hyphen. Versió en espanyol: *El detalle en la tipografía*. València: Campgràfic, 2007.
- IATE. *Inter-Active Terminology for Europe*. Base de dades interinstitucional de la Unió Europea. <<http://iate.europa.eu>>. [Consulta: 14 novembre 2010].
- LYONS, John (1977). *Introducción en la lingüística teórica*. 4a ed. Barcelona: Teide.
- MARTÍNEZ DE SOUSA, José (2000). *Manual de estilo de la lengua española*. Gijón: Trea.
- MARTÍNEZ DE SOUSA, José (2008). *Ortografía y ortotipografía del español actual*. 2a ed. Gijón: Trea.
- MESTRES, Josep M. [et al.] (2007). *Manual d'estil: La redacció i l'edició de textos*. 3a ed. Vic: Eumo; Barcelona: Associació de Mestres Rosa Sensat, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, Universitat Pompeu Fabra.
- MORISON, Stanley (1999). *Principios fundamentales de la tipografía*. 2a ed. Barcelona: Ediciones del Bronce. Original en anglès: 1936. Estudi preliminar de Josep M. Pujol: «De William Morris a Stanley Morison: Principios de la tipografía fundamental».
- PUJOL, Josep M. (2005). «Diseño editorial: Libros, librecitos y libroides». *La Vanguardia [Culturas]* (23 març). Traduït al català per Pere Farrando: «Disseny de producte per a la indústria del text». Vilanova i la Geltrú, 2006. Autoedició. <<http://www.preedicio.com/article1.pdf>>. [Consulta: 14 novembre 2010].
- PUJOL, Josep M. (2009). «Reflexiones para una teoría del diseño del libro». A: ARRAUSI, Juan Jesús (ed.). *Diseño e impresión de la tipografía*. Barcelona: Ediciones CPG.
- PUJOL, Josep M.; SOLÀ, Joan (2000). *Ortotipografía. Manual de l'autor, l'autoeditor i el dissenyador gràfic*. 3a ed. rev. Barcelona: Columna.
- RITTER, R. M. (2005). *New Hart's Rules: The Handbook of Style for Writers and Editors* (NHR). Oxford: Oxford University Press.
- TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA (2005). *Manlleus i calcs lingüístics en terminologia*. Barcelona: Eumo; TERMCAT.
- UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS (2003). *The Chicago Manual of Style*. 15a ed. Chicago; Londres: The University of Chicago Press.
- WARDE, Beatrice (2004). *La copa de cristal o La tipografía debería ser transparente*. València: Campgràfic. Original en anglès: 1932. Estudi introductor de Josep M. Pujol: «La aplicación del principio cardinal de la democracia a la tipografía».

Notes

1. Ens el va fer conèixer en comunicació personal. També li agraïm que ens hagi empès a escriure aquest article.
2. En aquest exemple qui parla és Joan Coromines. És l'únic que sostraiem d'una obra publicada (*Epistolari Joan Coromines i Joan Sales*, Barcelona, Curial, 2004, p. 73). La resta d'exemples provenen de textos que han passat per les nostres mans abans de ser publicats.
3. Nosaltres mateixos vam caure en la precipitació en el nostre llibre *Sobre la cursiva* (2008), en què dèiem que la cursiva aporta a un fragment de text «la seva funció diacrítica» (p. 34). Ara ho podem corregir.
4. La informació sobre el text alemany ens la dóna Josep M. Pujol, que disposa solament de la versió del 1987.